

է իր անբանայնութեան (irrationalité) և իր յարակարծութեան (paradoxalité) զգացումը։ Եւ ամենարանական իր արդիւնքներուն մէջ, առօրեայութիւնը կը ճզնի մոռնալ մահը, զայն պահել մարդերէն, դարձնելու համար զայն աննշմար։ Ասոր մէջ, կը յաղթանակէ ընդդիմացող ոգի մը այն քրիստոնէական ազօթքին, որ կը խնդրէ որ իր յիշատակը մեզի մնայ։ Ասով՝ ժամանակակից քաղաքակրթութեան մարդերը անբազդատելիօրէն աւելի ցած են քան հին եղիպտացիները։ Մահուան յարակարծիքը (paradoxe) կը յայտնուի ոչ միայն բարոյական կալուածին մէջ, այլ նաեւ գեղազիտական կալուածին մէջ։ Սրդարեւ, մահը սարսափելի է, քայքայում է, ամէն զէմքի և ամէն պատկերի կոթուստը, յաղթանակը նիւթական աշխարհի ստորին տարրերուն, որոնք այնտեղ կը յայտնուին, կը թուին հասնիլ հրէշայնութեան վերջին սահմաններուն։ Եւ սակայն մահը հրաշալի է. ան կ'ազնուացնէ մահկանացուներուն է՛ն յետինը, զայն բարձրացնելով նոյն աստիճանին, առաջիններուն հետ. ան կը յաղթահարէ առօրեայութեան և տափակութեան տգեղութեանց։ Պահ մը կ'այ, ուր մահը կը թուի աւելի գեղեցիկ, աւելի խաղաղ, աւելի ներդաշնակ, քան երբ մենք կ'ապրէինք։ Գարշելի և չար զգացումները կ'անհետանան իր ներկայութեան մէջ։ Կեղեցկութիւնը, անցեալին հրապոյրը կապուած են մահուան ազնւացնող իրողութեան, որովհետեւ ճիշդ ան է որ կ'ազատէ զինք իր աղտերէն, դրոշմելով զինք յաւիտենութեան կնիքով։ Հետեւաբար եթէ ան կը կրէ քայքայում մը, կը կրէ նաեւ զտում մը։ Ոչ մէկ բան, որ աւրուած է, ապականած ու ապականացու, կրնայ զիմանալ իր փորձութեան։ Ինչ որ յաւիտենական է միայն կրնայ իրմէ վեր բարձրանալ։ Որքան ալ որ տխուր ըլլայ, պէտք է համակերպիլ ճանչնալու թէ կեանքին ըրջութիւնը իրեն կապուած է, և թէ ան կը յայտնուի լոկ իր խորհուրդին առջև։ Մարդուն բարոյական նշանակութիւնը միայն կ'երևի մահուան փորձութեան մէջ, այն մահուան, որով իր կեանքն իսկ յափրացած է։

(Դարձնակէլէ)

ՊԷՐՏԻԱԷՖ

Թարգ. Կ. ՍՐԿ. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Ազդեցութիւնը Վարդապետութեան. — Մեծ և կարեւոր եղաւ այդ ազդեցութիւնը քրիստոնեայ հետազայ մտածման մէջ, մանաւանդ անոր աստուածաբանութեան, որուն էական և կեդրոնական հարցը եղաւ շարունակ Լօկոսի Վարդապետութիւնը։ Մասնաւորաբար՝ Լօկոսի Յովհաննէսեան ըմբռնումն է որ խանդավառեց քրիստոնեայ մտքերը, քանի որ անիկա միայն կրցաւ վերջնական, յստակ, ամբողջ և ուղղափառ բացատրութիւն մը և կամ արտայայտութեան կերպը բերել քրիստոսաբանութեան, այսինքն Քրիստոսի անձին եւ բնութեան Վարդապետութեան։ Հետագայ դարերու քրիստոսաբանական ամբողջ գրականութիւնը կը մեկնի «Եւ Բանն մարմին եղեւ» մտածումէն, որ էապէս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Յովհաննէսեան Լօկոսի ըմբռնումը։ Շրջանը, որուն ուղղակի հետեանքը եղաւ Քրիստոսաբանական Գրականութիւնը, շատ յատկանշական շրջաններէն մէկն է քրիստոնէական մտածման պատմութեան։ Հեթանոս իմաստասիրական մոլորեցուցիչ տեսութիւններ, հերետիկոսութիւններ, եւ վերջապէս ձգտումներ՝ պատուաստելու քրիստոնէութիւնը այլասեռ տարրերով, կը լեցնեն այդ շրջանը, մտածումի լարելին։ Թոս մը ձեացնելով, Ու այս բոլորով Քրիստոսի անձն էր որ կը վտանգուէր։ Բայց պէտք է ըսել թէ Յովհաննէս Աւետարանը՝ մասնաւորաբար իր Լօկոսի Վարդապետութեամբ, ունեցաւ իր բարերար հակազդեցութիւնը, թու՛մ կանգնելով ընդդէմ այդ բոլոր տեսութեանց։

Առաքելական Հայրերու գրականութեան մէջ բնականօրէն առաջին անգամ հանդիպումը կ'ընենք Յովհաննէսեան շունչին, երբ մասնաւանդ այդ գրականութիւնը կը խօսի Քրիստոսի անձին և անոր բնութեան մասին։ Անշուշտ այդ շունչը կամ ազդեցութիւնը նոյն ուժգին համեմատութեամբ

գոյութիւն չունի Հայրերուն մօտ։ Ոմանք հեռաւոր կերպով կ'զգացնեն տօնիկա, ուրիշներ աւելի բաղդաւոր կերպով մը հաւազատօրէն կ'արձագանդեն Յովհաննէսեան մտածումը, թէ և տարրեր եղբերով և մտածումի տարրեր կաղապարներով։ Բայց հակառակ այդ բոլորին, որոշապէս այդ զրաւկանութիւնը Լօկոսի իր Վարդապետութեան արմատները ունի Յովհաննէս մէջ։ Այսպէս կ'ընկնէ Աղեքսանդրացի մին եզաւ յիշեալ Հայրերէն։ Ըստ անոր Որդին՝ անձնաւորապէս յայտնեալ ճշմարտութիւնն է. Որդին Լօկոսն է Հօր, միութիւնը ստեղծագործ խօսքին և մտածման։ Գերագոյնն է ան միշտ. ամբողջական լոյսը Հօր և ամբողջական մտածումը Անոր. ամբողջ աշխարհ և անկողն է Անիկա. հետեւորար ամենատես և ամենալուր։ Անիկա անժամանակ է և անսկիզբ սկզբնաւորութիւնը. և միեւնոյն ատեն երախայրիքը գոյութեան. Հօր ստակերն է և յայտնիչը Հօր էութեան։ Ուրիշ մը Երանոս, մեծագոյնը եկեղեցւոյ ուսուցիչներէն նախակղեմէսեան սերունդին, նմանապէս կը մեկնի Յովհաննէսէն անտարակոյս, բանաձեւելով Լօկոսեան իր Վարդապետութիւնը։ Ըստ Երանոսի Լօկոսը իր մէջ կը ներփակէ միտքն ու խօսքը միանգամայն. բայց այդ երկուքէն ոչ մէկը կը զերակչուէ՝ միւսը։ Աստուած մտածումն է ամբողջութեամբ, այսինքն Լօկոսը. և Որդին այդ Լօկոսն իսկ է։ Ուրեմն միտք և բան մէկ են։ Որդին ոչ թէ հնչական, այլ անձնաւորեալ Բանն է խօսուած՝ Հօր կողմէ։ Որդին արարած մը չէ։ Անիկա օր սկզբանէ ի ծոց Հօր էր. Որդին Աստուած է, քանի որ Քրիստոսի մէջ յայտնուած Որդին՝ Աստուած է։

Առաքելական Հայրերու գրականութենէն վերջ, Զատագովական Գրականութիւնն է որ կը յայտնաբերէ Յովհաննէսեան վարդապետութեան արձագանքը։ Զատագով Հայրերէն շատեր մօտիկ հետաքրքրութիւն մը կը յայտնաբերեն Լօկոսի Վարդապետութեան նկատմամբ։ Վասնզի այդ զրաւկանութեան մտահոգութիւնը ամենէն աւելի եղաւ ցոյց տալ հեթանոսներուն թէ՛ Քրիստոնէութիւնը համաձայն է իրենց ժամանակի լաւագոյն մտածողութեան, մանաւանդ շեշտել այն նոյնութեան վրայ որ Լօկոսինը և Քրիստոսինը եղաւ։ Եւ շատ բնականօրէն Զատագով Հայրերը փարեցան

Յովհաննէսեան Լօկոսի ըմբռնման, իբրեւ իրենց թէղի պաշտպանութեան միակ կարելի զէնքին։ Յուստինոս Մարտիրոս, զբխաւորը Զատագով Հայրերէն, իր շեշտը կը դնէ Լօկոսի անձնաւորեալ որդիութեան վրայ. այդ Լօկոսը ստեղծագործ խօսքն է և Աստուածային միտքը, միանգամայն Որդին կամ Լօկոսը Հօր ծոցին մէջ էր բոլոր ստեղծագործութիւններէն առաջ. Ան յաւիտեանակից էր Հօր և ի ժամանակի ծնաւ մարմնաւորապէս։ Ուրիշ մը, Խնդիրլոս Անտիոքացին, կը Զանայ մատենանչել այն իրողութիւնը թէ ստեղծագործութիւնը, ինչպէս նաեւ Հին Կտակարանն ու անոր ներշնչումը իրաւործուեցան Լօկոսին միջոցաւ, որ եղած է Հօրը հետ ի սկզբանէ, իբրեւ միակ սկզբունքը ամէն բանի։ Հօր և իր յարաբերութիւնը այն է որ Հայրը չի կրնար երևնալ սահմանաւոր միջոցի մը մէջ, մինչ Որդին կարող է ատոր։ Լօկոսը ի գոյութեան էր ստեղծագործութենէն առաջ. վասնզի Անիկա միտքն ու խօսքն է Աստուծոյ. որ մարմնացաւ երբ Աստուած արտայայտեց զայն։

Զատագով Հայրերէն վերջ, կարելի է ըսել թէ Յովհաննէսեան այս ըմբռնումը բերած է նաեւ իր նպատար հերետիկոսութեանց դէմ մաքառող Հայրերու զրաւկանութեան։ Մասնաւորաբար յայտնի կ'երեւայ անիկա Քրիստոսի բնութիւններու մասին եղած վիճաբանութեանց մէջ, Կիւրեղ ընդդէմ երկարեակ Նեստորի կը բանաձեւէ օմի բնութիւն Բանին մարմնացելոյս հռչակաւոր վարդապետութիւնը, որ էապէս Յովհաննէսեան շունչ մը ունի իր մէջ. — Բայց ոչ միայն Բնութեանց այլ նաեւ Քրիստոսի նախագոյութեան վարդապետութեան մէջ ալ կը յայտնուի պատկերը Յովհաննէսի, երբ Աթանաս ընդդէմ Սիրիոսի կը ճշդէր ու կը պաշտպանէր Քրիստոսի գոյութիւնը՝ ճնախ քան զյաւիտեանսի մէջ։

Տեղն է հոս յիշատակութիւնը ընել Յովհաննէս աղղեցութեան, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բանին Վարդապետութեան մասին ունեցած ըմբռնման վրայ։ Անվերապահօրէն կարելի է ըսել թէ մեր եկեղեցին հարազատ արտայայտութիւնը կը բերէ Յովհաննէսեան Լօկոսի մտածումին. — Հայաստանեայց եկեղեցին կը հաւատայ և կը խոստովանի Որդին իբրեւ Բանն Աստուած, որ

համադրյալից է Հօր, ըլլալով Անոր ծոցին մէջ, որ ապա մարդացաւ, մարմին եղաւ, գմեղ փրկելու, գմեղ հաշտեցնելու Հօր Աստուծոյ հետ: Բազմաթիւ են վկայութիւնները մեր սրբազան գրականութենէն, ապացուցանող՝ մեր հաւատաւորները: Կը բաւականանամ մէջընթացովը անոնցմէ մէկ երկուքին: «Ի ծոցոյ Հօր առաքեալ, եղեալ ի մօուր յանբանից բանի Աստուած յայտնեալ» (Շարական): Այդ Բանը արարչակից է, և ունի Հօր կերպարանքը. «Որ կերպարան Հօր եւ արարչակից Բան. վասն փրկութեան ազգի մարդկան այսօր ի կուսէն զկեպաւրանս ծառայի զգեցար...» (Շարական): Այդ Բանը անսկիզբ է և Հօր ու Ս. Հոգւոյն հետ էակից. «Եակից Հօր եւ Հոգւոյն, անսկիզբն Որդի, անմայր յառաջնունն անդրանիկ, եւ ընկ Հօր յաւիտեան» (Շարական) և այլն: Եւ վերջապէս, Բանը մարմնացաւ. եղաւ մարդ մեզի և մեր փրկութեան համար. «Բանն առաքեալ ի Հօրէ, որ վասն մեր մարմնացաւ, եւ ցնծութիւն աշխարհի յայտնեցաւ» (Շարական): Այսքանն ալ յայտնապէս ցոյց կուտան այն հարազատ մերձաւորութիւնը որ գոյութիւն ունի մեր Եկեղեցւոյ և Յովհաննու նախերգանքին մէջ քանդակուած Յաւիտեանական Վարդապետութեան միջև. միանգամայն ճշմարտելով վերջնոյն ազդեցութեան կնիքն ու շունչը մեր Եկեղեցւոյ Բանին ըմբռնման վրայ: -

Վերջապէս երբ մեր ակնարկը դարձնենք քրիստոնէական մտածման պատմութեան հետադայ դարերուն վրայ, գալով մինչև մեր օրերը, էապէս նոյն գաղափարին այս կամ այն կերպ կրկնութիւնն է որ կը գտնենք: Յովհաննէսով հիմնուած և Սուրբ Հայրերու վաւերացումով երաշխաւորուած Լօկոսի Վարդապետութիւնն է որ մշակուեցաւ Սքոլաստիկ Աստուածաբանութեան մէջ, շեշտելով միշտ այն նոյնութեան վրայ զոր Լօկոսը ունեցաւ՝ պատմական Յիսուսի հետ: Այնուհետեւ, մեր դարուն և անցեալ դարէն մեզի հասած բոլոր աստուածաբանական գիրքերը՝ առանց բացառութեան՝ իրենց քրիստոսախօսութիւնը (christology) կը հիմնեն Յովհաննէսեան նախերգանքի այն Յաւիտեանական Ճշմարտութեանց վրայ թէ՛ «ի սկզբանէ եր Բանն եւ Բանն եր առ Աստուած եւ Աստուած եր Բանն. եւ Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ եւ մեք տեսաք զպառս նորա»:

Արժեքն ու տեղը Յովհաննու այս լսեցնումին. — Այս բոլորէն վերջ դժուար պիտի չըլլայ մեզի ճշդել տառնք: Այդ արժեքը ամենայն ստուգութեամբ պէտք է որոնել և հաստատել բուն իսկ Վարդապետութեան մէջ, և հետևաբար ճանչնալ անոր, իր ճշմարտ տեղը:

Քրիստոս, գերազանց հերոսը այդ Վարդապետութեան, բովանդակ Աւետարանով մեզի կը ներկայանայ իբրեւ ամբողջական, և լրիւ ընդունարանը յաւիտեանական և աստուածային ստորագրութիւններու: Այսինքն, Քրիստոս ոչ միայն Բանն է, ու Բանաւորութիւնը, այլ նաեւ սերն իսկ է Ան. կեանքը բովանդակ, և վերջապէս լոյսն ու յարութիւնը: Ինքն էր որ ըսաւ. «Ես իսկ եմ կեանքը». «Ես եմ լոյս աշխարհի». «Ես եմ յարութիւնը» և մանաւանդ «Ես եմ սերը»: Բայց ինչ որ, Լօկոսի Վարդապետութիւնը կ'ուզէ շեշտել և վեր առնել, այդ բոլորով հանդերձ, և այդ բոլորէն վեր, այն ալ առստուածային բանաւորութիւնն է ու գերազանց նուրբ Քրիստոսի մեջ: Բանին մտածումը՝ աստուածային ներհայեցողութիւնն է Քրիստոսով իրագործուած: Այն ամենահաս բանաւորութիւնը որ կայ բոլոր գոյութիւններէն առաջ, որ ապա ձև, կարգ և օրէնք հաստատեց բոլոր գոյութիւններուն մէջ, և անոնց շուրջ, այսպէս նոյնացնել և մանաւանդ գերազանցապէս տիրական յատկանիշը նկատել Քրիստոսի, կը կազմէ ահա այն իրական, և խորունկ արժեքը, որ եղաւ Յովհաննէսի Բանին Վարդապետութեան: Ըմբռնել Քրիստոս իբրեւ ստեղծագործ բան և մտածում, սիրոյ, կեանքի, և լոյսի իսկութիւն միանգամայն, կ'ենթադրէ այնպիսի վսեմ մտահոգութիւն մը, որ ինչպէս տեսանք, Բանին Վարդապետութիւնը եղաւ: Բայց ինչ որ այդ վարդապետութեան արժեքին նոր շողք մը կուտայ, այն ալ աստուածային բանաւորութեան մարմնացումն է. տիեզերական բովանդակ գոյութեան ետեւ կանգնող, աներևոյթապէս ներկայ եղող, կարգին, ձևին, օրէնքին, վերջապէս ղեկավարող ուժին, այսպէս յայտնուիլն է, զալ և անօրինակ ներդաշնակութեամբ համախմբուիլն է, վերջապէս մարդանալն է և բնակիլն է մեզ՝ մարդոց մէջ: Եւ ըստ Յովհաննու, Քրիստոս եղաւ այդ մարմնացեալ բանաւորութիւնը. «Եւ Բանն մարմին եղեւ

եւ բնակեաց ի մեզս. որ մարդոցմէ տեսանելի փայլը դարձաւ Գաւերժական Լոյսին, որուն ընդունարանը եղաւ Ինք. որ անօրինակ շեշտով մը պատուաստեց Աէրը, որուն զերազանց գործաւորը եղաւ Ինք. և որ վերջապէս իրական կարգ և օրէնք գրաւ Կեանքին մէջ, որուն աղբիւրը եղաւ Ինք. — Այս է, և հաս միայն պէտք է տեսնել, ամէն բանէ աւելի, իրական և խորունկ արժէքը, զոր ունի Յովհաննէսեան Լօկոսի Վարդապետութիւնը:

Իսկ տեղը: Անտարակոյտ տալիսի արժէքով մը յայտնուած վարդապետութիւնը, ունի նաև իր արժանաւոր և վաւերական տեղը: Նախ, ինչպէս կանխեցինք շեշտել քանիցս, Յովհաննէսեան Լօկոսի մտածումը իբրեւ Վարդապետութիւն, է և կը մնայ կեդրոնական առանցքը Քրիստոսաբանութեան, և էական վարդապետութիւններէն մէկը Քրիստոնէական Աստուածաբանութեան: Իբրեւ այդ, անիկա ունեցաւ իր խորտակիչ հակազդեցութիւնը ընդդէմ հեթանոս իմաստասիրութեան. թու՛մք կանգնեցաւ Ան ընդդէմ Քրիստոնէութեան իսկ ծոցէն ելած հերետիկոսական հոսանքներու. այնուհետև ներշնչարանը եղաւ անիկա, ոչ միայն Առաքելական Հայրերուն, և Զատաղովական Կրականութեան, այլ և վերջապէս հետադաշ դարերու Քրիստոնեայ բովանդակ աստուածաբանութեան, մինչև մեր օրերը:

Իբրեւ եզրակացութիւն արդար է որ հետեւեալը այսպիսի Վարդապետութիւն մը որ Յովհաննէսինն է, ըմբռնելի ընել իր արժէքը և մանաւանդ ունենայ իր արժանաւոր և ստոյգ տեղը քրիստոնէական Աստուածաբանութեան, և քրիստոնէական Կեանքին մէջ:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՂ. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

ՂԵՐՋ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԹԱԷԼՈՒՐԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆԻՆ

ՏԵՂԵ ՈՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Գ. Բերդին պատմութիւնը

Կէսօրէ վերջ, ժամը 4ի տեսն, Խուրման Գալէսի, կամ ինչպէս որ ասկէ յետոյ պէտք է կոչել, Թաւրուր բերդը աչքիս հանդիպեցաւ, որ հարաւային կողմէն մօտեցած ատեննիս ժայռուտ բարձունքի մը վրայ զետեղուած կը տեսնուէր: Բերդին արեւմտեան պատին տակէն կ'անցնի Խուրման Սուն, մինչ Մարապու Սուն զլիսաւոր գետին կը միանայ միջնադարեան այս կաթողիկոսական նստավայրին հարաւային կողմը գտնուող տեղ մը, նկարին մէջ երեւցած մասէն անդին: Պիտի ջանամ ապացուցանել թէ Խուրման Գալէսի անուէր հոմանիչ է Թաւրուր բերդ անունին:

Իմ հետեւողութիւններս հիմնուած են գլխաւորաբար Ալէն-Մարդէնի «Mémoires Historiques et Géographiques sur l'Arménie» անուն ձտտահելի երկին *առաջին հատորին վրայ: Ալէն-Մարդէն իր տեղեկութիւնը քաղած է մեծ մասամբ հին գրողներու պաշարէն և զմեզ մասնաւորաբար հետաքրքրող նիւթին համար յիշուած է Միսիթարեան վանականի մը, Հայր Միքայէլ Չամչեանի փ՛՛, դարուն գրած Հայաստանի Պատմութիւն կոչուած մեծ երկին մէջ:

Այս յօդուածին մէջ վերարտադրուած հատուածը մասնաւորաբար այդ գիրքին համար պատրաստուած քարտէսին մէկ մասն է: Արդ, ճիշտ Թաւրուր նշանակուած կէտին տակ ընթերցողը պիտի նշմարէ «Jahan» անունը, «Jalan» նշանակուած, կամ ըստ Ալէն-Մարդէնի հեգեղու ձեւին՝ «Dahanan»: Այս այն նահանգն է ուր Թաւրուր բերդը հաստատուած էր: Այս նահանգին մէջ, կ'ըսէ ան, կար նաև Լիպուստան, այժմ Լիպիստան անունով ճանչցուած գիւղը՝ որ բերդին հարաւ-արեւմտեան կողմէն քսանըւորս ժամ հեռու է: Ասկէ դատ նոյն նահանգը «մասնաւոր» հայ կաթողիկոսի մը